

Narracions i llegendes

per Albert MANENT

Xavier Fort, en una afinada i extensa presentació de l'home i de l'obra, escriu que «la literatura de creació és el vessant més discutit i discutible d'Iglésies».¹ En una literatura que ha vist el triomf del Noucentisme, els castells de foc de l'Avantguarda, el culte a la poesia més hermèticament simbolista o la puixança temporera del «realisme social», no ha de sobtar la presència d'un narrador que, en una certa manera, ha mantingut sempre el mateix registre literari i no s'ha mogut d'uns escenaris ben delimitats: de Reus fins a les muntanyes de Prades i el Montsant. Al capdavant, i sense la prouja inútil d'un encasellament, podríem dir que Josep Iglésies és un ruralista rerassagat que, quan el Noucentisme s'ha convertit en un *stablishment*, publica, impàvid i joios, narracions i llegendes de muntanya i de la seva ciutat. El Modernisme donà a la primeria de segle una branca de ruralistes que estaven molt en voga i avui tenen una curiosa patina classicitzant: Víctor Català, Casellas, Vayreda, Bertrana... Tanmateix, cal convenir que ell només enllaça amb els ruralistes en els temes i en alguns aspectes tècnics d'expressió.

Iglésies es considera, però, un producte de la Universitat Nova i de l'ideal noucentista per *l'obra ben feta*. Ell ha viscut, de jove, l'esplendor de la lluita per la cultura que preconitza el títol d'un llibre de Josep Pijoan. No obstant això, és en l'estil —que no trenca mai els canons fabrians— on s'allunya més del *stil nuovo*, més aviat dolç i irònic, dels noucentistes capdavanters. En canvi, el vocabulari, per bé que aporta mots genuïns de la seva contrada, no es divorcia pas de la llengua literària comuna. Per bé que Iglésies no ha hagut de lluitar, com els modernistes, amb la inseguretat de la gramàtica ni de l'ortografia, té un punt de *demodé*, ben d'acord amb els personatges que evoca, gens urbans, i amb els grans frescos rurals on passa l'acció de les seves narracions i contalles i de l'única novel·la publicada.²

NARRACIONS I AIGUAFORTS DE MUNTANYA

El seu primer llibre de creació *La terra d'en Gallari* (Reus, Llibreria Nacional i Estrangera, 1932) se subtitula «Narracions i paisatges de la muntanya tarragonina». Ve a ésser com un fill literari de la guia *Les muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena*, d'èxit ressonant: dues edicions seguides

1. Xavier FORT, *Notícia de Josep Iglésies en el seu setantè aniversari*, «Revista del Centre de Lectura», núm. 240 (Reus, 1972), pàg. 1.294.

2. Osvald CARDONA, a *El ruralisme amorós*, «Germinàbit», núm. 57 (1958), pàg. 13, parla del «llenguatge artitzat que sembla ja llunyà de la nostra època», per bé que no ho blasma pas, sinó que dubta si no som nosaltres els que ens hem empobrit.

(1929 i 1930), escrita en col·laboració amb Joaquim Santasusagna. Es tracta d'un recull miscel·lani, enquadrat pel marc esplèndid de totes tres serralades. Per a l'autor és «un llibre pastat a la intempèrie (...) perquè a la vida no hi ha delit millor que el caminar». La història i la llegenda de fa una centúria s'entremesclen amb les d'aleshores. En comentar-ho a «La Publicitat» (2-vi-1932), Domènec Guansé deia que Iglésies «glossa, amplifica i dramatitza les llegendes i els fets heroics o bàrbars que ha sentit contar». I sagaçment s'adonà que «hi apunta el gust de l'erudició», però dubtà sobre allò que és tradició oral o fantasia de l'autor. Hom diria que el nòdul de cada contalla és autèntic, per bé que la imaginació i una vèrbola rica el vesteixin i vagin creant un estil. Pagesos, pastors, lladres, dones d'aigua són els reietons de fondals, cingles, carenes i llogarrets. Maurici Serrahima, des d'«El Matí» (9-ii-1933), escrivia que li havia fet pensar en Trueba, el de les escenes muntanyenques de Santander. I, en ponderava el llenguatge, «de fort regust tarragoní, si bé (...) és pur, treballat, precís». L'autor hi reviu les aventures de Miquel de Llarg i del Barrulles, «els dos bergants més famosos de les muntanyes de Prades»; l'intent d'assaltar el Mas d'en Toni, de Farena; hi evoca Petrol, el tèrbol caci de La Riba al segle XIX, i tot de recerques inútils o de troballes d'unces d'or, sobretot després de la guerra carlines. Ultra llegendes de nàïades, d'un castell sarraí i una fetilleria de la nit de sant Silvestre. Les evocacions, embriagades, que hi fa de L'Albiol, Vallespinosa i Salmella són un tast de *Les ciutats del món*. Per a Guansé *La terra d'en Gallari* «és obra de creació poètica», encara que «l'entusiasme potser el fa ésser sovint massa prolix», observació que és paral·lela a la de Serrahima: «Alguna vegada es deixa endur per la tendència a l'altisonància».

Iglésies visqué trenta anys a La Riba i, tot amarant-se de literatura excursionista, recorregué a ulls clucs les grans fites dels seus llibres: les valls del Brugent, del Glorieta i del Siurana i les altes terres de Mont-ral, els Cogullons, La Mussara o el mateix Montsant. Tothom el coneixia i a les tertúlies vora el foc, llavors que tota la muntanya era constellada de masies, anava agavellant un seguit de fets, reals o folklòrics, d'anècdotes i s'amarava del paisatge que ha fornit tota la seva literatura. En homenatge a tants muntanyencs que l'acolliren o li feren avinent la riquesa de llur memòria col·lectiva, escriví *Les ciutats del món* (Barcelona, Editorial Arca, 1948),³ un dels seus llibres més coneguts i celebrats pels lectors. El títol, deliciosament irònic i que parteix d'una corrandia popular, es refereix a divuit pobles o llogarrets —alguns de mitja dotzena de cases—, esparsos sobretot per la serra de Prades, però també per la conca del Gaià o vora la Mola de Colldejou. Heus-los ací: Arbolí, La Bartra, Els Cogullons, Colldejou, Farena, Gallicant, Gavadà, Llaveria, Miramar, La Mussara, Mont-ral, Pontils, Pratdip, Querol, Rojals, Santa Perpètua de Gaià, Selma (que havia tingut metge, mestre, rector i vicari i dos ferrers: tot són runes) i Vilanova de Prades. La meitat són, avui, despoblats, perquè els muntanyencs, fatigats per la gleba dura i el bosc ferreny, han emigrat a la plana «pròdiga, ubèrrima i temptadora». Endut pel lirisme i per l'amor que els duu, més que pel detall històric, Iglésies broda el paisatge, els noms de lloc, les cases i els carrerons. Idealisme, entusiasme, transfiguració d'una rustiquesa, rònega o decadent, però feta poesia: «Arna de mel selvàtica, clapet de rovell dalt d'un roc, fumerola de pastor, ¿has pujat, daurada Llaveria, l'escala blavissa que et fa la serra per conrear els núvols?».

Amb *Saó de llegenda* (Barcelona, Editorial Dalmau i Jover, 1953) ens ofe-

3. Cal recordar que Salvador Torrell i Eulàlia, fundador de la Llibreria Nacional i Estrangera i de l'editorial Arca, ha estat el principal editor d'Iglésies.

reix un dels pocs drames rurals de la postguerra. L'acció se situa, poc després de la primera guerra carlina (1833-1840), al caseriu de la Cadeneta, en terme de Mont-ral. Iglésies adverteix que només alguns detalls són verídics. I diríeu que la trama s'allargassa perquè ell es pugui complaure descrivint el pas de les estacions, el temps de les collites, el costumisme i les formes de vida. El paisatge, esquerp o paorós, hi domina. Cardona hi troba «com un desig de fer reviure el paisatge per damunt d'un argument que recordava el de Vayreda i es cloïa amb un final duríssim, com els de Víctor Català.⁴ L'Abdó de ca l'Escolà i la Cèlia de cal Feliu són els personatges centrals. El primer, antic voluntari carlí, esdevé hereu escampa i cap de partida de bandolers a les muntanyes de Prades. Cèlia, tot i festejar d'anys amb l'Adrià de cal Gendral, sent com una admiració i l'embruix del malfactor. L'Escolà no els deixa de petja: incendia la masia de l'Adrià i un atzar evita que les flames s'enduguin persones i edifici. Com en una persecució invisible, sovint es fa present a la noia, mentre el promès viu aterrit. El bandoler segresta un moliner ric, Biló, i, com a penyora, pengen a la porta un dit del segrestat. Finalment, talment una pel·lícula de l'Oest, el dia de les noces entre Cèlia i Adrià l'Escolà mata el marit a l'església i rapta la noia. Llavors se li desferma l'instint de faune, però, en un replà de cingle, abans d'ésser violada, Cèlia es clava un ganivet mortal. La narració a vegades és excessiva i la natura esdevé un personatge omnipresent: fatídica o idíl·lica, sensual o opressora, atia odis i *vendettas*. La ferotgia de la muntanya és com la d'unes certes salvatgines: «Després del festeig —escriu Iglésies—, quan l'Adrià retornava a la casa paterna, en encarar-se ara tot sol amb la tenebra, es sentia de nou ple d'un gran desassossec. La taca obscura dels arbres sorgia tot de sobte, a mida que hom avançava. Percebia d'una manera aclaparant l'olor de les herbes dels marges, de les fulles podrides, de la reina i de la terra eixuta. S'aturava, fitava la negror fins a fer-li mal als ulls, parava l'orella atenta i, de vegades, es posava a córrer pres d'un infantil terror».

En el gran retaule rural (Víctor Català batejà l'autor en una carta de «el gran agabellador de les panoràmiques immensitats»), es perfilen amb traç vigorós i tinta realista d'altres personatges. Així el rector de Mont-ral, carlí, enemic de les ciutats, que escridassa la gent i els convida a sumar-se a les hosts de *don* Carles, fins al Fraret, el pastor, que se les heu amb els llops (en algunes de les escenes més basardoses de l'obra) i té la saviesa del muntanyenc i alhora el posat garneu i bon jan de qui dorm al ras o en una balma o, si cal, es passa la nit darrera el rastre d'una geneta. L'incendi de Prades pels carlins i el pas per aquelles muntanyes de Benet Tristany o del Llarg de Copons són episodis reals que fan lluir més el vernís històric de la novel·la.

Capta de fantasies (Santes Creus, Fundació Roger de Belfort, 1976) aplega rondalles o bé narracions d'ambient medieval. Iglésies retorna a l'escenari on es mouen habitualment els seus personatges: la serra de Prades, Farena, els Motllats, el Brogent, la Mussara... *Els llops* és una història rosa i té com a fons la picabaralla entre els senyors de L'Albiol i de La Mussara i el triomf del galant enfrontat amb dos llops, que semblen reals. L'ermità fra Cerní va fer un judici temerari sobre el suposat acoltellador d'una mare i dos fillets. Anys a venir, un malfat el dugué a la forca, tot essent innocent, amb la mateixa acusació. Fra Gereno, ermità del Montsant, va dur la infelicitat a una pobra masia en fer-los descobrir una gerra d'unces: «A casa s'hi ha posat el dimoni amb la troballa de l'or...». *Vetlla de Nadal* és la història d'un aparegut i *Un remot miratge* el clàssic encanteri. *L'afusellament de l'àvia Boronada* és un

4. Osvald CARDONA, *loc. cit.*, pàg. 13.

episodi negre de la darrera guerra carlina. Els liberals, en no trobar al cimiteri de La Mussara el cadàver del famós cabdill carlí, «Cercós», «afusellaren» el darrer cadàver de les sis caixes descolgades. *La llegenda de la roca Monera* repeteix l'antic motiu d'un cavaller i una pastora, estimbats tot lluitant per no ésser forçada: al capdavant ella resultà illesa. *La creu dels Albellioles* és un cas de venjança i un acoltellament aturat per un miracle. I *El molí del Marçal* és un breu drama rural, motivat per l'enfondrada d'un molí del Brogent durant l'aiguat de Santa Tecla.

Capta de fantasies sintetitza les preferències i l'estil narratiu de Josep Iglésies.

LLEGENDES I HISTÒRIA REDIVIVA

Scala Dei (Reus, Llibreria Nacional i Estrangera, 1935) —reeditat per la Biblioteca Selecta el 1957— és dins el gènere llegendari el llibre més extens, treballat i important, esmaltat de poesia i amb l'arquetípic estil i ambient rurals.

El famós monestir, esventrat també després del 1835, fou un dels més poderosos de Catalunya i el seu domini i el seu record planaren o planen encara, enllà dels rodals del Priorat. Iglésies tria les llegendes o els fets històrics documentats i els presenta amb esplendor literària i un cert abarrocament lingüístic. Guansé, en glossar-lo («La Rambla», 7-III-1936), hi trobà més fantasia que història i escriví que «el passat hi reviu imaginativament amb una reverberació plena de vida», a més de recordar-li Eça de Queiroz. El subtítol és ajustat: *Aiguaforts de la vida monacal*. Els dotze episodis, de segles coincidents o divergents, presenten comuns denominadors, trets dominants: d'una banda semblen fragments de vides de sants, perquè els monjos que hi perfila no són els que el poble acusava de gasius, d'atresoradors d'or o del benefici dels delmes. No. Practiquen l'amor de Déu, tenen un tracte humà i de servei. L'autor en la seva precisió terminològica demostra conèixer la història del monestir, els llibres d'hores i de devocions, l'esperit i les severes regles monacals.⁵ Tota l'obra és amarada d'un sentit de comunicació amb Déu, d'una fe sobrenatural dels monjos, i alhora d'un clima miracler i de la dicotomia clàssica temptació-pecat o pecat-penitència. La Mare de Déu i el dimoni són personatges familiars als protagonistes i s'apareixen sovint. Aquell racó de món té, dalt, la tutela inquietadora del Montsant: «El cingle bombat, gris-blau i rosa, senyorejava majestuós damunt els enderrocs de Scala Dei que s'amuntegaven vora un flumissell parlador (...). La visió de l'enorme pany rocós no el deixava. Era com un gegant guardià, en eterna vigilància». Els tipus dels frares són de tarannà i destí diferent. Un per obediència va a la Conreria a tenir cura dels malalts de la pesta; un altre amb el cervell capgirat per la penitència, es vol crucificar com Jesús; el germà cuiner fa equilibris per compaginar l'ofici diví amb l'ofici profà; fra Simonet parlava amb sant Blai i socorria els pobres. De més gruix històric són les vides de fra Juncosa, que somiava ésser un nou fra Angèlic, i aquest *daimon* el corsecava. Deia: «Jo pinto amb els dits» i referint-se al prior: «Decididament aquest sant home em vol condemnar a fer còpies», per evitar el contacte amb el món. També el pare Fort, que tothom anomenava «sant Joan Fort», lluitava amb els fantasmes

5. Iglésies ha publicat manuscrits inèdits del monestir, amb pròleg i notes: *El llibre de cuina de Scala Dei* (Barcelona, Fundació Blasi i Vallespinosa, 1963) i *Libre de les obli-gacions que tenen los frares llechs de la Cartuxa de Scala Dei y sermonies que dehuen observar en lo culto divino* (Barcelona, Fundació Blasi i Vallespinosa, 1970).

de la carn i feia miracles. «La prova de la pesta, l'escena dels leprosos, l'incendi del bosc i l'aiguat que nega el convent es corresponen amb les pàgines més típiques del realisme rural, que ací surt mitigat per la devoció».⁶ Però tot és èxtasi, misteri, al·lucinacions i rigor de la regla de sant Bru. També recull la llegenda de la visita al monestir de la reina Maria, muller d'Alfons el Magnànim, que va fer la facècia de violar la clausura disfressant les seves dames de cavallers.

L'esment diví (Barcelona, Editorial Arca, 1947) és un bell esplet de tradicions locals, que l'autor, en bona part, havia après de la seva àvia. Escrit amb força contenció i estilització lingüística, reflecteix tota una espiritualitat: la fe i la credulitat, el premi i el càstig. Com a «eximpli» pietós, el pecador sovint troba un escarment de seguida i la pobrissalla assoleix, per un miracle, una partícula de la felicitat que té promesa a l'altra vida. *L'esment diví* no té el paisatge com una figura de primer rengle. No som a les carenes feréstegues de Prades, sino al pla del Camp, en una ciutat feinejadora i menestral com Reus i l'autor va descabdellant l'ambient i pintant el tarannà de la gent.

La Mare de Déu, com una fada de rondalla, ajuda els que la invoquen. Així a Elisa de Boixadors, una donzella que viu una història romàntica i pietosa (possiblement enregistrada a les cròniques) amb el cavaller Arnau de Cervelló. Un cabell d'or, que la Verge dóna a Gracieta, i que al capdavall li servirà com a dot, equival a qui sap les unces que l'argenter Olzinelles havia d'oferir en prometença. Isabel Besora, «la pastoreta», tan popular avui amb un monument a la ciutat, devota de Madona, rebé l'ordre que Reus fes sortir la processó amb la candela per aturar el dantesc flagell de la pesta, al segle XVI. Ningú no la creia, però dugué un senyal celestial i llavors, entorn de «la xiqueta del miracle» s'alçà un gran rebombori, un embriagament col·lectiu i s'aturà la glàndola i es guariren els malats. *El braç baldat* o *Maginot* són dos exemples d'escarment sobrenatural. El primer és el cas d'un home, guarit per la Verge, que, per les seves disbauxes, se li tornà novament el braç insensible. I el segon quedà estrafet, després d'haver escarnit el famós Crist de la Sang. *El capgirell* recorda el pas per Reus de sant Vicenç Ferrer, amb una gran onada d'emoció i de penitència i amb algun miracle funcional, com fer que no es mullessin els que l'escoltaven. El darrer quadre miracler presenta un deliciós episodi —semblant a *Les floretes* de sant Francesc—: sant Salvador d'Horta arriba a Reus, castigat perquè no parava de fer miracles. La seva presència, quasi secreta, fou victorejada per un estol de tolits i de miserables que l'invocaven. Com un d'altres sants, fra Salvador d'Horta, amb dolcesa, sense urc, parlà amb les bestioles i féu guaricions a dojo.

La gerra d'ossos (Barcelona, Editorial Arca, 1949) forma un enfilall de vint-i-sis estampes de personatges o de moments reusencs. Partint d'unes bases històriques autèntiques, Iglésies bandeja la pura erudició i dóna carn i lluentor a la narració literària, semblantment a *Històries de coneguts*, de Rafael Tasis, per posar un exemple, i que reviu moments estellars de la vida de Catalunya. Part d'aquesta galeria de reusencs són eclesiàstics, uns de renom, d'altres d'obscurs, però d'una vocació ferma i una existència atzarosa: el mercedari Joan Jover, redemptor de captius, que fou martiritzat; el missioner Francesc Rocamora; Miquel Domènec i Veciana, bisbe de Pittsburgh, que al Concili Vaticà I s'oposà a la infal·libilitat del Papa; sor Vicenta, una humil religiosa durant la Guerra del Francès; Francesc Robuster, bisbe de Vic; fra Guillem de Barberà, bisbe de Lleida, col·laborador de sant Bernat Calvó; el jesuïta Pere Gil, que escriví una història natural de Catalunya i traduí el *Kempis* al català.

6. Osvald CARDONA, *loc. cit.*, pàg. 13.

I també sant Bernat Calvó i Pere de Luna, quan passà per Reus. I l'obra evoca igualment dos erudits: Pròsper i Andreu de Bofarull; el diàleg del poeta Joaquim Maria Bartrina, ja moribund, amb Verdaguer; l'existència fugaç d'Hortensi Güell, tocat del «*mal du siècle*»; Pere Guitart, l'artista del segle XVI, i el pintor Baldomer Galofre. I, no cal dir, els personatges recents, vistos a través d'un apunt de retrat o d'una anècdota: Prim, Fortuny, Gaudí, Roseta Mauri.

Contalles de Mas Calvó (Barcelona, Editorial Barcino, 1958) és una de les recreacions més reeixides i fines de Josep Iglésies sobre els miracles de la infantesa de sant Bernat Calvó, que no recullen les hagiografies. Sobri i brodat alhora, l'estil agafa la tendresa que escau al tema. I saber com l'infant va fer tornar al brocal una sabateta que havia caigut al pou; com, amb un càntir d'oli, féu brollar una deu inestroncable del mateix pou, en època de gran eixut; com, en un any de fam féu coure uns grans còdols al forn que es tornaren pa; com, una tardor, que no podien veremar perquè no hi havia raïm, n'espigolà uns gotims i al cup, talment el miracle dels pans i dels peixos, es multiplicaren; com predicà el primer sermó als peixos de la platja de Salou on es banyava: l'escoltaren i l'obeïren. Com les fulles seques, en manar-los-ho delicadament l'infant, s'envolaren de la porxada del mas. L'autor hi afegeix miracles més tardans i havent mort el sant ressuscità un nen, esclafat per un carro; guarí un infant cec i tornà la visió a un altre que havia perdut un ull; un núvol d'ocells, apareguts de sobte, esbandí la plaga de les erugues que havien envaït el terme de Vila-seca de Solcina. Els miracles han estat molt populars i expliquen el tarannà del qui seria futur bisbe de Vic i abat de Santes Creus.

Siurana (Barcelona, Editorial Barcino, 1960) se subtitula narracions, però és un llegendari. S'obre amb una visió exacta i alhora transfigurada de l'ardida fortalesa que fou el darrer baluard dels sarraïns a la Catalunya Nova. Tres llegendes hi són llargament glossades i àdhuc analitzades críticament. La reina mora que saltà a l'abisme, des del castell, per no caure presonera; el jueu que lliurà als cristians que l'assetjaven les claus de Siurana, i la Cova de Dona Blanca, on aquesta filla del comte de Prades, havent estat seduïda àbans, passà anys. De primer havia estat tancada a la torre del castell. També explica, amb aire de narració, dos fets històrics, un d'ells molt important: l'estada de Carles el Coix, rei de Sicília al castell de Siurana. S'havia rendit a Roger de Llúria i amb el temps fou baratat pels seus fills, Robert i Lluís, que s'hi passaren molt de temps.⁷ El darrer fou bisbe de Tolosa i és conegut com sant Lluís de Brignoles.

Iglésies s'esplaia novament pels plans i els barrancs, els cingles i les masies, que descriu a lloure i torna a ésser un narrador rural i l'experiència geogràfica li fa trobar una dimensió al paisatge que no és la de tothom. I, oda o elegia, s'embadaleix amb Siurana, la vila roquera i aspra que, com va escriure Josep Carner, només es pot acabar «feta rocall per armament de fones».

7. Val la pena de consultar l'obra d'Eufemià Fort i Cogul, *Notícia de Siurana de Prades* (Santes Creus, Fundació Roger de Belfort, 1975).